

А. Ваврик

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ТА КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

Розглянуто особливості особистості як суб'єкта праці в умовах економічної кризи та макросоціальних змін у суспільстві. Окреслено нові правила поведінки, ціннісні орієнтири і критерії професійної відповідності працівника в масштабах міжнародного ринку праці. Виокремлено комплекс психологічних характеристик, які забезпечують конкурентоздатність професіонала.

Ключові слова: особистість, професійна діяльність, професіоналізм, конкурентоздатність.

Необхідною передумовою швидкого виходу країни з кризового стану в економічному та соціальному житті суспільства є висока конкурентоздатність робочої сили та ефективне використання наявного трудового потенціалу. При цьому розвиток професійного потенціалу передбачає створення умов для реалізації працівником знань і навиків, отриманих у ході попередньої трудової діяльності, використання можливостей самоосвіти з метою більш повного освоєння професійних знань. Поряд із економічно важливими позитивними зрушеннями в житті країни, джерелом економічного зростання мають стати наукові знання, технологічні інновації та інформація, посилення інноваційної ролі людського потенціалу: випереджального зростання наукового, професійно-кваліфікаційного і культурно-технічного рівня.

З філософських, соціологічних та економічних наук проблема конкурентоздатності й професіоналізму відображена у роботах зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме: В. Бєєдіної, О. Кузьміна, О. Мельник, П. Пейса, І. Савченка, Т. Ткаченка, Р. Файхутдінова, Ф. Хаєнка та інших. Щодо психологічних аспектів цієї проблеми, то вони розкриті у працях О. Білоус, Д. Грейсона, Л. Карамушки, Л. Мітіної, В. Рибалки, О. Тюріної та інших.

Провідною сферою соціальної реалізації людини залишається сфера професійна. Саме у ній актуалізується її творче начало, яке спрямоване не на біологічне самоствердження, а на утвердження себе як особистості у продуктивній діяльності з метою соціального визнання суспільством, відомими авторитетними людьми або самим собою. Проте продовження світової економічної кризи призводить до часткової або повної втрати позитивних досягнень попередніх років. Зокрема, поширеними залишаються звільнення персоналу, затримки з виплатою заробітної плати, переведення працівників у режим неповного робочого дня, зменшення обсягів фінансування професійного і соціального розвитку персоналу. У центрі зайнятості багато оголошень про вакантні місця, на які запрошують молодих спеціалістів, але з досвідом роботи. За оцінками аналітиків ринку зайнятості, персонал зі стажем роботи від одного до трьох років роботодавці набирають неохоче. Списки безробітних поповнюють випускники ВНЗ, які не хочуть визнавати реалії зарплат нинішнього ринку і розстатися з ілюзіями стрімкого кар'єрного росту, соціальних благ і належної оплати праці.

Соціологічний моніторинг українського суспільства Інститутом соціології НАН України показав, що в нинішніх економічних реаліях наші співвітчизники намагаються зберегти соціальний статус (34,2%), планують підвищити свій освітній рівень і кваліфікацію (13,2%), піднятися службовими сходами (7,5%). Кожен п'ятий українець досі не може визначитися з вибором життєвої позиції, а третина респондентів перебуває у постійному пошуку себе у житті. Всього 18% тих, хто активно включився в нове життя і

кому ринкові відносини видаються природним способом життєдіяльності. Майже половина співгромадян (44,6%) вважають перспективу створення власного приватного підприємства, заняття бізнесом, фермерством як дуже важливу для себе особисто [1]. За основним місцем праці опитані є: найманими працівниками (78,2%), тими, що працюють на себе (всього 7,4%), а зайнятих у власному сімейному бізнесі (2,0%). Троє з десяти дорослих українців зараз не працюють, а ті, що мають роботу, виконують її здебільшого не за набутою спеціальністю. Основними причинами такого становища є малоприбутковість (30,8%) і перенасиченість спеціальністю (34,6%). Знайти роботу за місцем проживання дуже складно (54,2%), особливо тим, хто її шукає за своєю кваліфікацією і достатнім заробітком (76,2%). Труднощі працевлаштування та низькі заробітки штовхають людей на пошук роботи за кордоном (51,0%). Складнощі працевлаштування, відповідно до наявної кваліфікації з належним заробітком у своєму населеному пункті, відчувають 80,9% громадян України, а з достатньою оплатою, але не за кваліфікацією – 72,4%. На будь-яку роботу складно влаштуватися 57,4%. Як наслідок, більше половини опитаних (59,1%), що на 20% більше, ніж у 2008 р. вказали на погіршення матеріальних умов своєї сім'ї. Найбільш значимими в українському суспільстві є загрози саме економічного змісту. Більшість українців бояться зростання цін (84,2%), безробіття (80,1%), а також не виплати зарплат і пенсій (73,8%). Третина опитаних (34,7%) зазначила, що вони бояться голоду, а 43,2% – призупинення роботи підприємств [2]. Поширеними стали такі форми зайнятості, як обмежені часом контракти та робота з частковою зайнятістю, що призводить до зростаючої ненадійності робочого місця працівника.

Економічні перетворення в державі потребують розширення сфери професійної діяльності, нових технологій, ставлять нові якісні вимоги і до професійної підготовки фахівців. Динаміка впровадження інновацій у виробництво на сучасному етапі коливається в межах від півтора до 3-х років і визначає рівень розвитку конкретного суспільства. Зіставляючи терміни навчання із зазначеним часовим періодом, можна виявити тенденцію відставання рівня одержуваних професійних знань від реальних технологічних процесів. Водночас у професійній діяльності відбувається соціогенна інверсія ціннісних орієнтацій особистості, насамперед, переоцінка системи цінностей і професійної етики, орієнтація від суспільного до особистого блага, знижується поріг моральних заборон у сферах професійної праці, її комерціалізація. Спостерігається також системна трансформація соціальної функції професії, що виражається у тенденції переходу від безумовного виконання професійних обов'язків до обумовленого об'єктивним розумінням особистої вигоди чи безпеки, самозатрат та винагород.

Професіоналізм та конкурентоздатність у професійній сфері передбачають позитивне сприйняття професії як сенсу буття і сфери реалізації. Активна чи пасивна, конструктивна чи деструктивна позиція людини щодо своєї професії залежить як від індивідуально-психологічних властивостей, здібностей, способу життя, звичок, так і від ставлення до неї інших людей з кола сім'ї, співробітників тощо. Професія як особливий соціальний інститут прописує працівнику виконання конкретних професійних і соціальних функцій, визначає нормативи поведінки, які відповідають його професійній ролі та соціальному замовленню. Кожна професія має свій реалізаційний потенціал, який змінюється при зміні професійних епох. Виходячи з реалій сучасності, класифікація професій стає більш прагматичною, до уваги береться закладений у професії комерційний потенціал, а не лише поділ їх за психологічним змістом (за певними людськими якостями, яких вимагає кожна професія). Людина – суб'єкт професійної діяльності, макросоціальних змін у суспільстві, політичних, економічних та інших перетворень, а також тих тенденцій зміни суспільної свідомості різних професійних груп і соціально активного населення загалом. Чим гармонійніше у професії поєднання функціонально-

інструментальних аспектів із соціальними та особистісно-психологічними, тим більше шансів для самореалізації і творчого творення професійної діяльності.

Професія в інструментально-організаційному плані орієнтується на світові технології і критерії ефективності, зокрема на комп'ютеризацію професійної галузі, що призводить до виникнення нових професій і до структурної перебудови професійної ієрархії. На сучасному етапі можна простежити такі професійні тенденції: інтелектуалізація (сучасні технології та управління стають все більш інтелектуально ємними); універсалізація (уніфікація трудових операцій унаслідок застосування схожих технічних засобів діяльності в різних професіях); інтернатизація (інформаційна база професій, яка усуває межі, заборони, догми і може стати як фактором розширення професіоналізму, так і фактором його руйнування); маркетизація (пов'язана з переходом до ринкової економіки, перебудовує зовнішні ціннісні орієнтири професій у бік комерціалізації, а професіонал стає товаром); екстримізація (сучасні темпи соціальних і технічних змін висувають до суб'єкта праці вимоги на межі його можливостей) [3].

У масовій та в індивідуальній свідомості зростає цінність професії як фактора життєвого успіху та благополуччя. Економо-політичні зміни в українському суспільстві суттєво впливають саме на професійну сферу, провокуючи розвиток як масштабної професійної кризи, яка спричиняє безробіття з масовою професійною динамікою, так і більш часткові кризові ситуації, що пов'язані з перепрофілюванням, засвоєнням нових технологій, знакових та інформаційних систем, вирішення принципово нових професійних завдань, наприклад, у сфері бізнесу, міграцію фахівців і цілих професійних груп, які змушені долати мовні і культурні бар'єри. Людина впродовж усього життя фактично знаходиться в ситуації вибору професії, професійної переорієнтації, а в об'ємі трудових функцій постійно зростає "вага" саме інтелектуально ємних технологій.

Професійну діяльність особистості у суспільній системі можна зобразити у вигляді трикутника (рис. 1) [4].

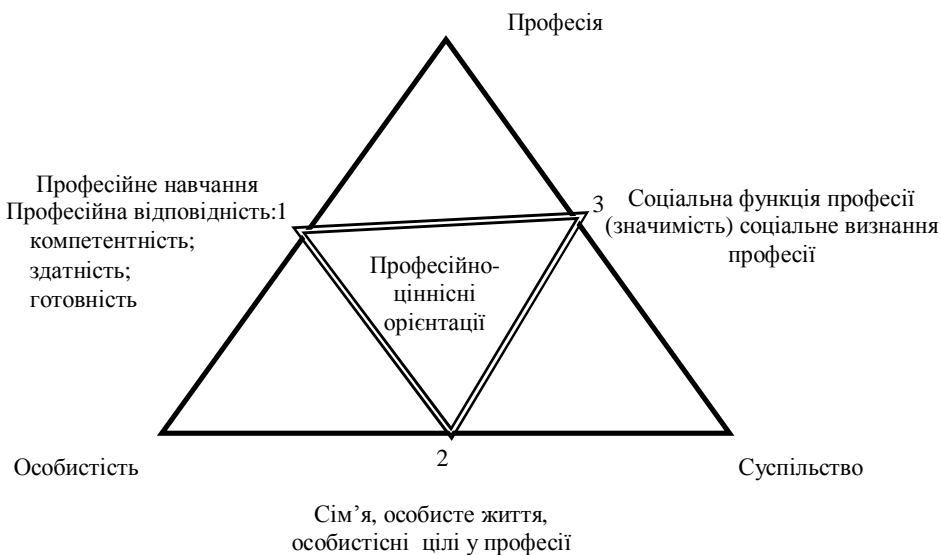

Рис. 1. Професійна діяльність особистості у суспільній системі

Зовнішній контур трикутника включає відповідність психіки та діяльності, соціально-професійну та функціонально-професійну відповідність. Внутрішній контур – професійно-ціннісні орієнтації.

Модель загалом відображає три рівні відповідності. Перший рівень – відповідність задатків, здібностей, психологічних характеристик – психологічна база потенціалу. Другий рівень – особистісна відповідність потреб, мотивів, досягнень, тобто властивостей собистості, які сприятимуть успіху у володінні і здійсненні професійної діяльності – психологічна основа актуалізації потенціалу професіонала. Третій рівень – соціальна придатність та соціальна безпека особистості – відповідність морально-етичних індивідуальних орієнтирів у професійній діяльності суспільним потребам.

Етапи професійного шляху людини можна відобразити у наступній схемі (рис. 2). Відправною точкою для її побудови беремо схему М. Вудкока і Д. Френсіса, але число етапів збільшене, і їм дана нова психологічна інтерпретація [5].

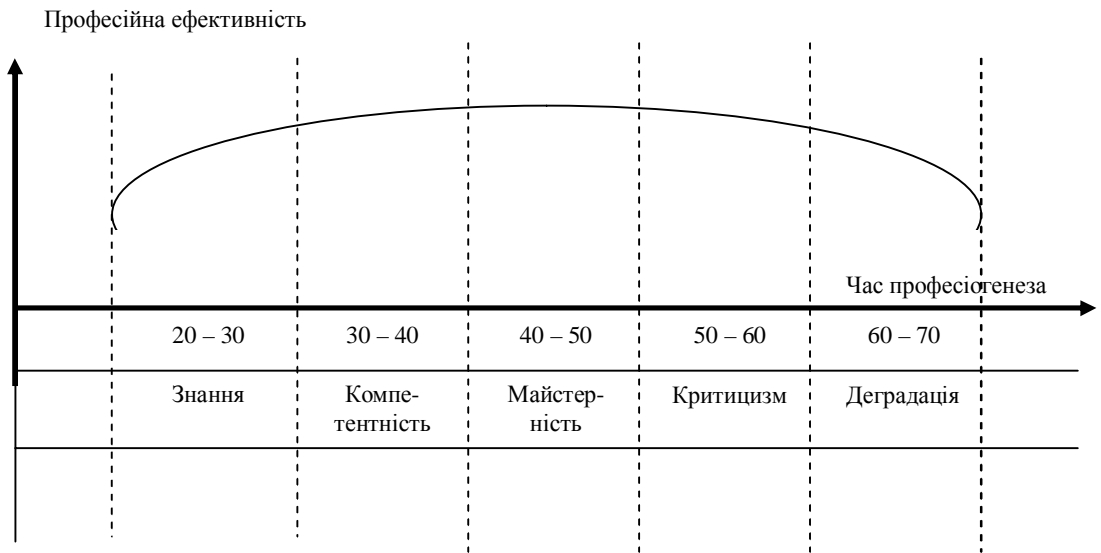

Рис. 2. Етапи професійного шляху особистості

Сформована після навчання система професійного знання сприяє розумінню людиною основних цілей, засобів, способів та умов професійної діяльності, але це поки що “річ у собі”. Компетентність означає оволодіння усіма прийомами професійної діяльності. Людина почуває себе комфортно і впевнено як професіонал. Це період зростаючої продуктивності, при цьому професія перетворюється з “речі в собі” у “річ для себе”, а на етапі майстерності – професія зливається з менталітетом, виникає професійний світогляд, формується професійна особистість. Це період максимальної продуктивності праці фахівця.

У межах функціонального підходу психологічна готовність до професійної діяльності визначається як певний стан психічних функцій, який забезпечує високий рівень досягнень при виконанні певного виду діяльності. Така готовність передбачає стійке, багатоаспектне формування особистості, що включає низку компонентів (мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний), адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності, які в сукупності дають змогу суб’єкту успішно її здійснювати. Внутрішні спонуки, які забезпечують активний і цілеспрямований саморозвиток, реалізацію творчого потенціалу особистості, а саме розвинену антиципацію, високий рівень саморегуляції, вміння приймати ефективні рішення, висока креативність, сильна адекватна мотивація досягнень.

Професіоналізм припускає наявність специфічних соціальних і психологічних якостей особистості, що забезпечують ефективність професійної діяльності. До них належать, зокрема, мотивація, заснована на потребах, професійних інтересах, ідеалах, ціннісних орієнтаціях; цілеспрямованість, що виявляється в постановці завдань, розподілі обов'язків, контролі та прогнозуванні; когнітивні якості, які охоплюють сприймання, пам'ять, мислення, увагу, уяву, а також комунікативні якості, що виявляються в контактності, відкритості, емоційній стійкості, культурі спілкування і поведіння [6].

Професіоналізм особистості – складне, багатоаспектне явище, що передбачає посилення соціальної активності особистості та збільшення ступеня її відповідальності за власну долю й підвищення ефективності соціально-економічних і політичних процесів у суспільстві загалом. Він є показником успішності та якісною характеристикою, певною соціальною перспективою, більшою або меншою мірою доступною кожному фахівцеві, та включає два взаємозалежні аспекти – соціальний та психологічний. Соціальний аспект (професійна соціалізація) пов'язаний із формуванням професійних знань, умінь, навиків, засвоєнням соціально-професійних норм, становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності. Психологічний аспект (професійний розвиток) характеризує становлення професійної самосвідомості, розвиток внутрішніх особистісних структур працівника, які забезпечують ефективне виконання ним своїх професійних функцій. Велике значення для прогресивного розвитку професіонала має творчий потенціал особистості, інтеграл психологічних та індивідуально-типологічних можливостей суб'єкта, що складають базис для процесу саморозвитку, самоактуалізації, самовдосконалення. З наявного творчого потенціалу під впливом освіти формується професіоналізм фахівця (рис. 3) [7].

Професіоналізм діяльності у загальному вигляді характеризується високою стабільною продуктивністю; високим рівнем кваліфікації та професійної компетентності; оптимальною інтенсивністю та напруженістю праці; високою точністю, надійністю, організованістю діяльності; низькою опосередкованістю (як залежністю від зовнішніх факторів); високим рівнем концентрації знань у праці, креативністю; можливістю розвитку суб'єкта праці як особистості; спрямованістю на досягнення позитивних соціально-значущих цілей [8]. Об'єктивні фактори досягнення вершин професіоналізму пов'язані не лише з умовами середовища, в якому живе і працює людина, але з репертуаром продуктивних дій. Суб'єктивні ж вміщують сам суб'єкт діяльності: його мету, мотиви, спрямованість, здібності, самопізнання, відповідальність, що, зрештою, визначає фонд його компетентності. Найважливішим фактором поступу до професіоналізму є наявність творчої атмосфери в колективі; цілі, що їх висуває колектив; результати, яких він прагне досягти; парціальні результати, яких сягає; технології для оцінювання цих результатів.

До складу умов, які забезпечують формування майбутнього професіонала, належать: матеріально-технічна база, соціальне та освітнє середовище, соціально-психологічний клімат, технології інформаційного забезпечення та самозабезпечення. В умовах загострення економічних проблем вкрай необхідно формувати соціальну і професійну активність фахівця, його відповідальність за результати своєї діяльності, здатність навчатися впродовж усього життя.

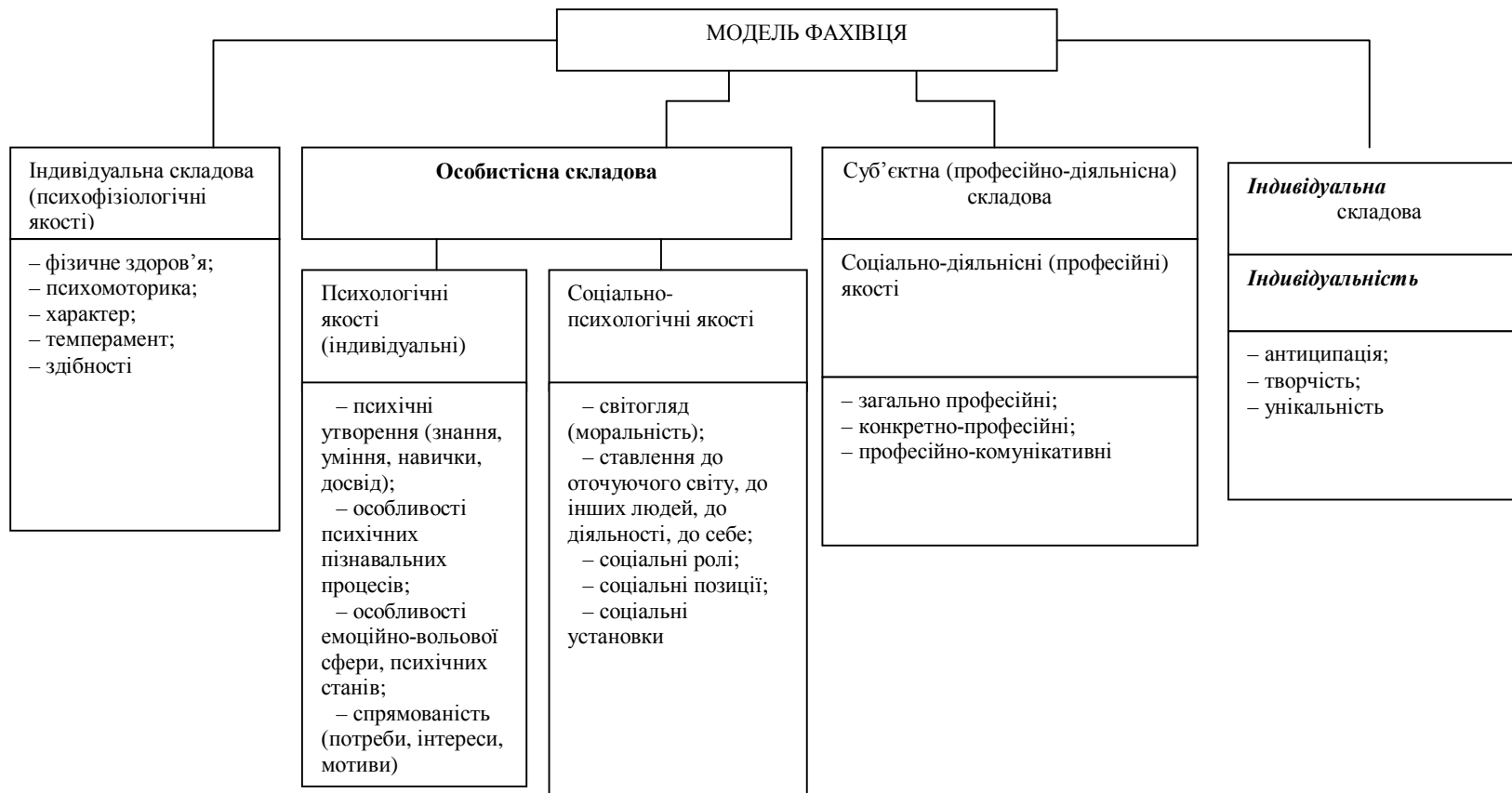

Рис. 3. Модель фахівця

До індивідуальних факторів, які заважають професіоналізації та конкурентоспроможності особистості, належать: слабкий вияв індивідуалізму і власної ініціативи при сильному супротиву змінам; нездатність до саморозвитку; неадекватні установки; низька автономність, взаємопов'язані сторони якої: психологічна незахищеність особистості і синдром “залежності” у прийнятті рішень; низька мотивація досягнень і труднощі в реалізації вже прийнятих рішень, зокрема: проблеми неадекватного прогнозування, недостатньої швидкості прийняття рішень і реагування на ситуації, невміння своєчасно відмовитися від хибного рішення, відсутність варіативності у рішенні й поведінці; дисбаланс ризику, який полягає у перевазі емоційного компонента над раціональним чи навпаки; комунікативні проблеми, пов'язані з розумінням інформації і довірою до інформаційних джерел; несприйняття нововведень, що відображає професійний догматизм, концептуальну вузькість, несприйняття нових ідей і способів поведінки. Професійна мобільність забезпечує вимоги до професійно-кваліфікаційних якостей фахівців, максимально сприяє розвитку особистості через підвищення відповідності між структурою її індивідуальних потреб і соціально-економічною цінністю місця, яке вона займає.

Сучасні реалії суспільного життя зумовлюють нові вимоги до формування працівника саме ринкового типу, якому притаманні такі риси, як готовність інтенсивно та високопрофесійно працювати; визнання права власності на свою робочу силу; здатність до адаптації, інновацій, перенавчання, високий рівень самодисципліни, прагнення підвищувати на ринку праці свою конкурентоздатність; економічне мислення, орієнтація на високу оплату праці та задоволення різноманітних потреб; повага до права власності та орієнтація на зростання власного капіталу; зацікавленість в успішній та прибутковій діяльності фірми або організації; ступінь орієнтації на світовий рівень (відповідність загальноцивілізаційним критеріям професіоналізму); культурний та морально-етичний аспект професійності.

Сукупність соціально-психологічних факторів, що визначають професійний успіх особистості, можна умовно поділити на дві групи: фактори, що ґрунтуються на характеристиках особистості, та соціетальні фактори, пов'язані із середовищем, у якому реалізується діяльність і поведінка людини (рис. 4) [9].

Особливий вплив на досягнення успіху має психологічна гнучкість особистості. Саме вона, як поведінкова характеристика, дає змогу вийти за рамки соціальних обмежень, стереотипів, розкрити свій потенціал, виявити креативність у вирішенні визначених завдань.

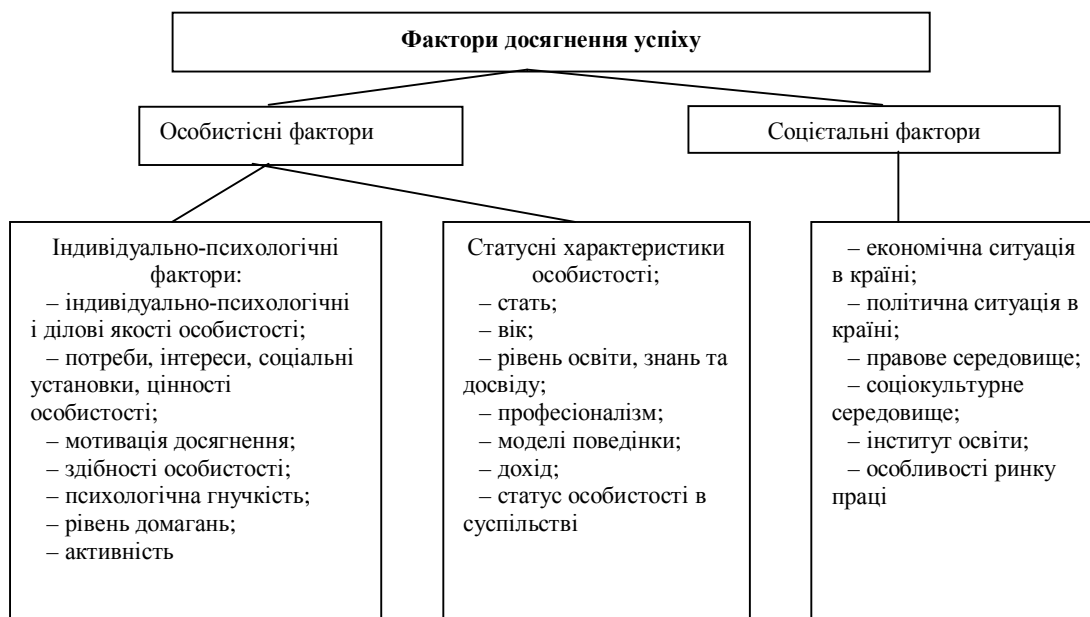

Рис. 4 Соціопсихологічні фактори, залучені до регулювання успіху

Мотивація досягнення спонукає людину шукати нові способи застосування своєї енергії, здібностей і сил, якщо ті, хто навколо, заохочують успішність такого пошуку. Зростання потреби в успіху дає можливість передбачати тенденцію економічного зростання в суспільстві. Конкурентоздатність особистості забезпечує швидку адаптацію до навколишнього світу, готовність успішно виконувати професійну та інші види діяльності за найвищими стандартами, а також здатність генерувати нові оригінальні ідеї, аргументувати їх важливість для соціального, професійного та особистісного розвитку й створювати умови для їх ефективного втілення.

Конкуренцію як рушійну силу розвитку суспільства можна розуміти як процес, за допомогою якого люди отримують та передають знання, як суперництво нового, інноваційного зі старим, традиційним. Позитивне ставлення до конкуренції сприяє формуванню потреби ставати або залишатися конкурентоздатною особистістю. Основні характеристики конкурентоздатної особистості показані на рис. 5 [10].

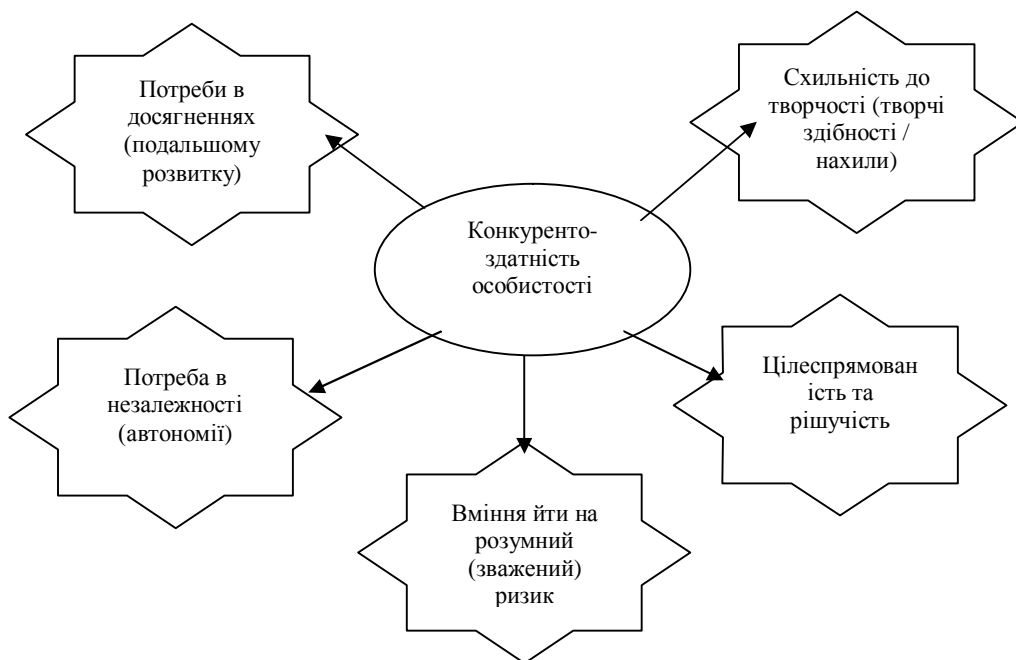

Рис. 5. Основні характеристики конкурентоздатної особистості

Справжнього професіонала, який досягнув значних висот у своїй діяльності, можна впізнати за такими ознаками, як постійна готовність до праці, невдоволеність собою, прагнення до подальшого самовдосконалення, особлива енергетична одержимість в оволодінні черговим акме, надзвичайна зосередженість на справі. Його вирізняють підвищені вимоги до себе і колег, критичність і непримириме ставлення до всього, що заважає роботі, добровільні самообмеження у способі життя, у задоволенні деяких потреб, інтересів, звуження кола спілкування, байдужість до всього стороннього, відчуття драматичного розриву між собою і довколишніми, певна “професійна самотність” [11]. Доцільно також зазначити, що окремим професіоналам властиві нові якості, зокрема наднаціональний універсальний професіоналізм та конкурентоздатність. Професіонал такого типу піднімається над своєю професією, над своїм суспільством і над своїми власними інтересами. Він буде лікувати хворого, не думаючи у момент лікування про гроші за його лікування (піднімається над собою). Буде шукати нові можливості найкращої реалізації

своїх професійних функцій, а не тільки діяти в межах колишніх навиків і знань (піднімається над професією). Зуміє адаптуватися за кордоном та в інших соціально-економічних умовах при зміні їх у своїй країні (піднімається над конкретною соціальною системою).

На різних етапах життя багато людей зіштовхуються з незадоволеністю своїм соціальним становищем у суспільстві. Та насправді кожна особистість у глибині душі знає чим насправді хотіла би займатися. Формуючи середовище, яке б відповідало її потребам, і вибудовуючи стосунки, які забезпечують її підтримку, людина тим самим розвиває свою здібність сфокусуватися на найбільш важливому, щоб зробити правильний наступний професійний вибір. А професійна криза – це не обов'язково невдача. Її можна розцінити як можливість зупинитися, прислухатися до свого внутрішнього голосу, до своїх істинних потреб, розпізнати та оцінити свої внутрішні (психологічні) та зовнішні (соціальні) можливості і це може підштовхнути до нового професійного росту. Щоб ці зміни відбулися, людині потрібно розвивати здатність ефективно взаємодіяти із самим собою та оточуючими. Інколи для цього треба покращити свій імідж, навчитися дивитися в очі страху, який утримує нас на місці. Саморозвиток і самовдосконалення людини часто виражаються у тому, що вона бере на себе більшу відповідальність, яскравіше виражає себе у творчості, менеджменті, в інших аспектах, які мають безпосереднє відношення до її роботи.

На рівні держави ефективним шляхом подолання негативних соціально – економічних явищ у суспільстві є використання періоду кризи як платформи для перебудови і впровадження змін, зокрема переходу до інноваційного темпу розвитку економіки, підвищення кваліфікаційного рівня працівників, впровадження нових форм господарювання.

Література

1. Прибиткова І. М. Вплив світової фінансово-економічної кризи на зарубіжну трудову міграцію з України / Прибиткова І. М. // Регіональна економіка [Текст]. — 2010. — № 1. — С. 151.
2. Петрушина Т. Українська подоба капіталізму: життя в економ-варіанті / Т. Петрушина // Дзеркало тижня [Текст]. — 2010. — № 27. — С. 14.
3. Ермолаєва Е. П. Психологія соціальної реалізації професіонала [Текст] / Е. П. Ермолаєва. — М. : Інститут психології РАН, 2008. — С. 49.
4. Там само. — С. 120.
5. Там само. — С. 108.
6. Карамушка Л. М. Формування конкурентоздатної управлінської команди (на матеріалі діяльності освітніх організацій) [Текст] : монографія / Л. М. Карамушка, О. А. Філь. — К. : Фірма “ІНКОС”, 2007. — С. 244.
7. Соціологія і психологія [Текст] : навч. посіб. / за ред. Ю. Ф. Пачковського. — К. : Каравела, 2009. — С. 267.
8. Гладкова В. М. Основи акмеології [Текст] : підручник / В. М. Гладкова, С. Д. Пожарський. — Львів : Новий світ – 2000, 2007. — С. 420.
9. Соціологія і психологія... — С. 619.
10. Карамушка Л. М. Формування конкурентоздатної управлінської команди (на матеріалі діяльності освітніх організацій)... — С. 37.
11. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму [Текст] : монографія / В. Л. Погрібна. — К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2008. — С. 289.

A. Vavryk

**PROFESSIONALISM AND COMPETITIVENESS OF PERSONALITY:
PSYCHO-SOCIAL ASPECTS**

The features of personality as a subject of labour in the conditions of economic crisis and macrosocial changes in society are considered. The new rules of conduct, valued reference-points and criteria of professional accordance of employee in the scales of international labour-market are defined. The complex of psychological descriptions which provide the competitiveness of a professional is distinguished.

Key words: personality, professional activity, professionalism and competitiveness.